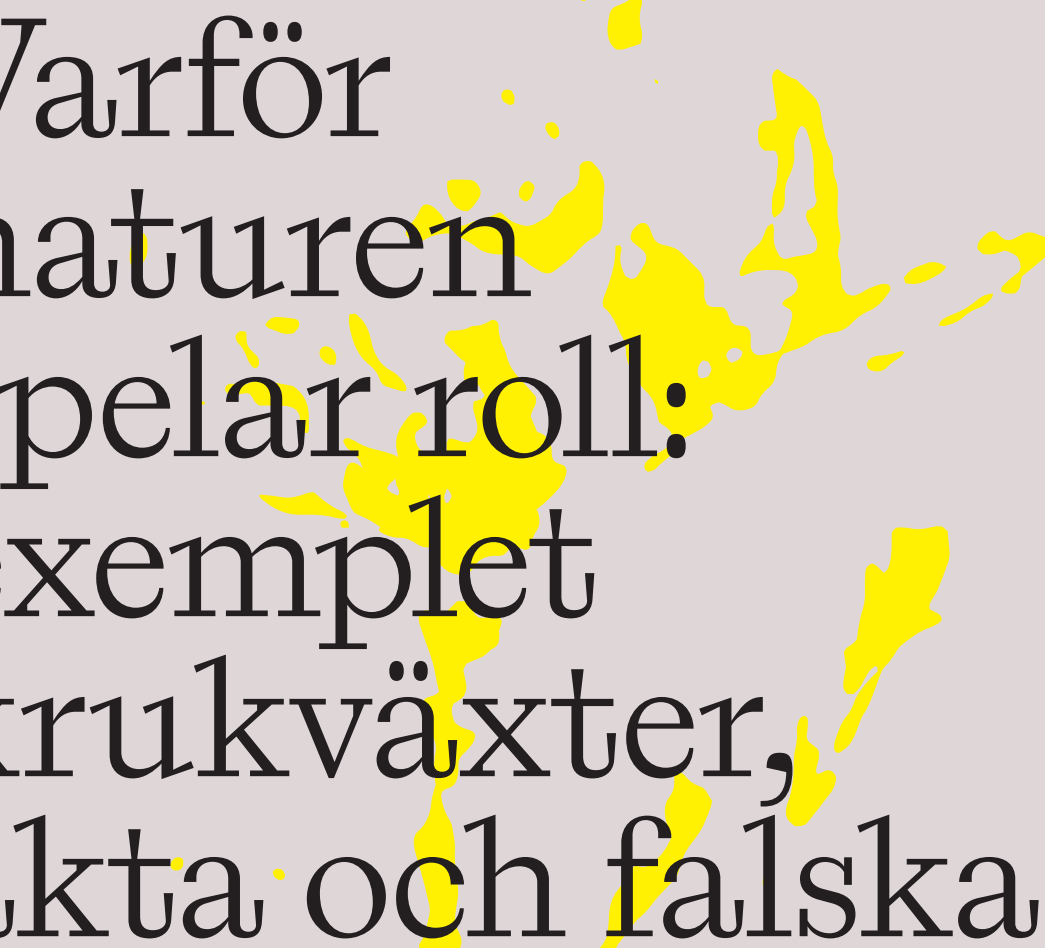

Varför naturen spelar roll: exemplet krukväxter, äkta och falska

MARIA BALASKA

Översättning: Hugo Strandberg

Vad betyder distinktionen mellan det naturliga och det konstgjorda? Är en sådan distinktion alls möjlig? Genom en diskussion av krukväxter pekar Maria Balaska på hur viktigt det trots allt är att skilja naturen från det av människor skapade.

SPELAR NATUREN ROLL SOM NATUR?

Böcker och artiklar om naturen och klimatförändringen blir bara fler och fler, ett ämne som förenar de mest olikartade delar av våra liv: vart vi reser under semestern, vad vi äter, hur vi investerar våra pengar, vilka kläder vi bär, hur många barn vi har – om några alls är tillåtna.

Trots att ämnet är allestädes närvarande och välbekant förblir frågorna dunkla om vad naturen är och i vilket förhållande vi står till den. Dunkelheten blir tydlig när vi inser hur mycket vi människor satsat för att kunna leva skilda från den jordiska naturen. Att antalet månlandningar ökat på sistone är ett uttryck för det långsiktiga målet att kunna leva på främmande planeter. Och här på vår planet görs alltmer forskning för att få upplevelser av naturen i en virtuell verklighet att kännas så verkliga som möjligt, nyligen genom att dofter införlivats i upplevelsen. I mindre skala ser vi detta avstånd från naturen när vi lägger märke till hur många kopior av naturen som omger oss. Våra städer, våra semestermål, till och med våra hem är nu fyllda av artificiell natur: från den alldagliga förekomsten av konstgräs och plastblommor till konstgjorda vulkaner på nöjesfält och planerna på att skapa en konstgjord måne i den saudiska staden Neom.

Med tanke på denna snabbt tilltagande tendens och förmåga att lösgöra oss från naturen måste vi fråga oss själva om det finns några övertygande skäl varför mänskligheten ska se sig själv som på allvar knuten till den jordiska naturen snarare än som varelser som lika gärna (eller till och med hellre) kunde leva i en konstgjord miljö, omgivna av kopior och hologram av naturen, här eller på en annan planet. Bortsett från de praktiska och tekniska svårigheterna med ett liv fullständigt genomsyrat av det artificiella och virtuella, finns det några övertygande skäl varför ett liv med den jordiska naturen är väsentligt för oss människor?

Denna fråga ställer oss inför de moderna uppfattningarna om varför naturen spe-

lar roll, och mer generellt de moderna uppfattningarna om vad det betyder att något är värdefullt. En väsentlig del av hur vi tänker kring naturens plats idag handlar om dess nytta som ekosystem – ett utilitaristiskt svar på frågan varför naturen spelar roll. Denna nytta kan innefatta livsmedelsförsörjning, ekonomisk tillväxt, kampen mot klimatförändring, hälsovinster, också estetisk njutning. Som tillhandahållare av sådana tjänster kan naturen ges en prislapp, något som är till stor hjälp för beslutsfattande och politisk linjdragning. För att ge ett enkelt exempel, om en skog bidrar till att vi blir av med en betydande mängd koldioxid, något som i sin tur har ytterligare önskvärda konsekvenser för folkhälsan, bibehållandet av andra ekosystem, etc., då kan ett argument formuleras för att inte hugga ner den. Men om vi håller oss till detta ”värdet av en nytta”-perspektiv betyder det också att en skog, åtminstone i princip, kan ersättas av något annat som kan fylla den funktion som gjorde skogen värdefull, såsom en effektiv maskin som suger ut koldioxid ur atmosfären – något som lockar till sig många investerare för tillfället. Saker blir lite mer komplicerade när det gäller ekosystemens ”kulturella” nytta, den mer komplexa kulturella, historiska och religiösa betydelse som naturen kan ha för vissa människor. Filosofer talar här om konstitutivt, i kontrast till instrumentellt, värde, och pekar på hur vissa ekosystem är grundläggande för vissa folk, samhällen, religioner och kulturer. Exempelvis har bodhitrådet, det slags träd som **Buddha** mediterade och uppnådde upplysning under, ett konstitutivt värde i buddhism, hinduism och jainism.

Vad fenomenet konstgjord natur lägger till diskussionen om naturens värde är att det förstärker de moraliska och begreppsliga spänningarna i argumenten om varför naturen spelar roll, genom att förse oss med något som liknar ett dubblett-scenario: om det kan se lika ut, lukta likadant, låta likadant, varför inte ersätta det naturliga med det konstgjorda, och på så sätt undvika de moraliska, politiska och ekonomiska dilemman och den

huvudvärk som naturens ”värde” kan medföra? Det är denna fråga som driver mycket av den forskning som görs idag om huruvida människor kan få samma psykologiska och mentala utbyte av kopior av naturen som vistelse i naturen visat sig ha.

För att formulera det annorlunda sättet den konstgjorda naturen och dess logiska konsekvenser press på frågan: i kraft av vad är naturen viktig? Spelar den roll bara på grund av de tjänster vissa ekosystem tillhandahåller och den kulturella och religiösa roll vissa delar av den har? Och vad skulle det betyda att naturen istället spelar roll som sådan? Konstgjord natur ställer oss alltså samtidigt inför frågorna om naturens väsen (vad naturen är) och dess värde, eller, för att vara mer precis, ställer oss inför frågan om huruvida naturens värde har något med dess väsen att göra.

I idéhistorien har det funnits röster som föreslagit att naturen och människan passar ihop eller är sammanlänkande på ett djupare sätt, en koppling som vilar på distinktionen mellan det naturliga och det av människor tillverkade. Exempelvis beskriver **Immanuel Kant** i *Kritik av omdömeskraften* en harmoni mellan våra förmågor och naturen och antyder en koppling mellan naturen, skönhet och moralisk bildning genom att jämföra vår erfarenhet av naturen med vår erfarenhet av kopior.

Föreställ dig, skriver han, att du befinner dig i ett värdshus och att den jovialiska värdens bedrar dig genom att han ”i en buske gömt en dristig lymmel som med ett vassrör fullständigt förmår återge denna [näktergalens] drill helt likt naturen.” Kant är säker på att så snart vi insett att detta inte är ett ljud som kommer från den verkliga fågeln utan ett artificiellt ljud (skapat av en människa eller en maskin) skulle upplevelsen av estetisk njutning försvinna: ”så snart man märker att det är ett bedrägeri kommer ingen att stå ut länge med att höra denna tidigare så attraktiva sång”. (§ 42)

Kant avfärdar inte den munterhet som bedrägeriet skulle kunna ge upphov till hos gäst-

erna eller förundran över hur precist fågelns sång imiteras. Hans poäng är att det skulle vara ett annat slags behag, att en kvalitativ förändring ägt rum. Men varför, om den låter exakt likadant?

KRUKVÄXTER

För att tänka igenom distinktionen mellan falsk och äkta natur och vad det skulle betyda att naturen spelar roll som natur ska jag undersöka fallet krukväxter. Krukväxter är ett bra exempel eftersom det är oklart var de befinner sig i distinktionen mellan äkta och falsk natur. Å ena sidan har krukväxter, som typiska exempel på mänsklig förädling och ingrepp, en låg ställning på skalan över vad som räknas som naturligt. Å andra sidan kan plastblommor, givet att de kan spåras tillbaka till råmaterial tagna från jorden, kallas naturliga i bemärkelsen tillverkade av materia.

I det förgångna har det funnits argument mot den begreppsliga giltigheten hos distinktionen mellan det naturliga och det konstgjorda. Ekologi-teoretiker som **Bill McKibben** har hävdat att naturen blivit så i grunden påverkad av mänsklig aktivitet att den väsentligen blivit konstgjord. Eller, om man formulerar det mindre radikalt, har frågan om hur naturligt något är blivit en gradfråga. Om de så är äkta eller falska, kan krukväxter verka vara lika konstgjorda som naturliga, liknande **Donna Haraways** cyborg som placerar det mänskliga, det maskinella och det animaliska på samma nivå. Min smartmobil och trädet i min trädgård är lika naturliga som konstgjorda, till och med kunde dessa ord nu vara överflödiga: allt är materia. Allt vi har på denna nivå är olika sammansättningar av materia, om än med skild historisk och kulturell vikt.

Problemet med en sådan syn är att den skiljer vad något är från hur det upplevs, med andra ord skiljer fenomenet från dess förmodade realitet. Men fenomenologin visar att det inte finns något väsen som inte är närvaro, eftersom man möter vad helst man möter inom ett meningsfullt sammanhang. Till och med vetenskaparens perspektiv, som nume-

ra antas vara ett rent perspektiv skilt från erfarenheten, kan endast sättas samman inom ett meningsfullt sammanhang. För att se något när man tittar i ett mikroskop måste man redan veta hur man tittar, inte bara i bemärkelsen att man måste veta hur ett mikroskop används, utan också känna till den teoretiska bakgrund som gör det möjligt att veta vad man ska leta efter, hur man över huvud taget skiljer ut vissa entiteter, bildningar och händelser. **Martin Heidegger** gör denna poäng när han i *Konstverkets ursprung* frågar vad det skulle innebära att erfara rena förnimmelser:

Vi förnimmer aldrig [...] i tingens framträdelse i första hand och egentligen en mängd av förnimmelser, till exempel toner och buller, utan vi hör stormen vissla i skorstenen, vi hör det tremotoriga flygplanet, [...] vi hör aldrig akustiska förnimmelser eller endast blotta buller. För att höra ett rent buller måste vi höra bort från tingen, dra bort vårt öra från dem, det vill säga höra abstrakt. (s. 19)

Om det inte finns någon ren tillgång till världen måste vi, för att utreda vad en falsk växt är och vad en äkta växt är, undersöka erfarenhetens meningsfulla sammanhang, det vill säga vi måste avtäckas de förhållningsmöjligheter som de två fallen erbjuder. Det här är inte att påstå att vad något är är något subjektivt, i bemärkelsen att man nyckfullt kan bestämma vad något är för en själv. Snarare betyder det att för att fråga vad något är måste vi fråga hur detta något framträder, hur det visar sig.

FRÅN BEGRIPLIGHET TILL OMSORG

I *Fysiken* gör **Aristoteles** en betydelsefull poäng. Natur är inte rätt och slätt materia utan begriplig materia. Med vårt förstånd kan vi förstås skilja mellan dem båda och betrakta materien som formlös. Men att göra detta innebär att förbise ett egendomligt och påfallande drag hos materien, att den är begriplig och möjlig att ordna – den antar former

och gestalter som vi kan begripa. Växtriket är exempelvis sådant att det kan besvara våra varför-frågor: ”varför ändrar min krukväxt riktningen på sina blad?”, ”varför får bladen på min krukväxt bruna fläckar?”, ”varför ser min krukväxt friskare ut i badrummet än i sovrummet?”, ”varför följer vanligtvis en blomma på en knopp?” Sådana frågor är inte begripliga, än mindre får de ett svar, om vi reducerar allt till materia.

För att göra denna poäng tydligare är det klokt att återvända till krukväxterna. Föreställ dig att jag fått för mig att testa en smakfullt tillverkad plastblomma. Både min äkta krukväxt och min falska står nu på en solig plats i mitt rum. Då solen värmer dem båda berör jag bladen på den falska och de känns varma. Därefter berör jag bladen på den äkta och också de känns varma. Som bitar av materia blir båda varma av solljuset. Men också något annat händer i den äkta krukväxten då solljuset träffar den. Den fotosyntetiserar. Jag erfar inte fotosyntesens aktivitet men jag erfar andra saker den är förbunden med, exempelvis erfar jag faktumet att växten vänder sig mot ljuset.

Uppvärmningen av min falska krukväxt och fotosyntesen i min äkta krukväxts gröna blad är båda orsakade av solljuset. Men medan den falska krukväxten är passiv i förhållande till solljuset svarar bladen på den äkta krukväxten på solljuset, de är med andra ord beredda för det. Att motta fotoner och bilda glykos (fotosyntes) är en process i egen rätt, med en inre enhetlighet. Oavsett om den falska krukväxten blir varm när solen skiner eller förblir kall när det är mörkt och kallt har detta ingen bäring på några processer inom den. Den äkta krukväxten är en serie av händelser som sammantagna utgör en enda, enhetlig process som kan bli förstådd som sådan.

Tidigare sade jag att för att veta vad något är måste man avtäckas dess möjliga sätt att vara närvarande, formen av dess tillgänglighet eller framträdande. Att bestämma den äkta krukväxten som en enhetlig serie av processer med en inneboende slutpunkt, som

uppnås om inget hindrar den, gör det möjligt för oss människor att fråga ”varför?” istället för bara ”vad?”. Förståelse är ett sätt på vilket äkta krukväxter visar sig: de erbjuder sig själva åt förståndet, de är begripliga.

Ett likartat sätt på vilket äkta krukväxter visar sig är omsorg: äkta krukväxter är den sorts saker vi bryr oss om. Omsorg förutsätter förståelse: om min krukväxt betedde sig fullständigt slumpmässigt skulle den inte visa sig som något jag kunde bry mig om. För det första skulle det vara omöjligt att skilja ut den som en särskild entitet, och för det andra, skulle det vara omöjligt att veta vad som är gott för den (vad det innebär att bry sig om den). Faktumet att jag kan fråga ”varför?” och få ett svar betyder att jag kan använda dessa svar för att främja att växten frodas – flytta den till badrummet, se till att den får tillräckligt mycket ljus, etc.

Om krukväxten å andra sidan vore falsk, fullständigt underkastad mänskliga avsikter, då funnes det inte något rum för omsorg. Detta innefattar fallet med en växt tillverkad så att den betar sig som om den behövde skötsel, exempelvis en plastblomma utformad så att den blir grönare om jag sätter den i en fuktig omgivning. Om jag i ett sådant fall glömer att göra det händer inget, eftersom ingen sårbarhet är inblandad. Växten kommer inte att dö. Den kommer heller aldrig att överraska eller förbrylla mig, alltså finns det ingen bemerkelse i vilken jag är manad att försöka förstå vad dess karaktäristiska beteende kräver.

ÄNDAMÅLSENLIGHET UTAN ÄNDAMÅL

Att den äkta krukväxten använder solljus för att fullgöra en egen process och att jag kan fråga ”varför?” när den vänder sina blad mot solen och få ett svar, i motsats till fallet med den konstgjorda växten där denna fråga inte uppstår, betyder att det finns en bemerkelse i vilken den äkta växten rör sig och förändrar sig i riktning mot något.

Detta ”i riktning mot” är inte ett ändamål i den mening i vilken människor har ända-

mål. Om min partner ser att jag packar kan han sluta sig till att jag kommer att ge mig av på en resa, att jag packar för att jag beslutat mig för att ge mig av på en resa. Att resa är inte mitt karaktäristiska beteende, inte heller något jag gör med nödvändighet utan något jag kan överväga och göra som ett resultat av detta övervägande. Krukväxten, däremot, överväger inte. Alltså är den ändamålsenlighet fotosyntesen uppvisar inneboende i växten. För att uttrycka det annorlunda har vi inte å ena sidan växten, å andra sidan dess beteende, såsom växande och fotosyntes, som den kan välja att utföra eller inte. Växten sammanfaller med sitt beteende och de olika former det tar.

Denna ändamålsenlighet är också väldigt olik det slags ändamål vi kan hitta i den konstgjorda växten. Den falska krukväxten må vara utformad så att den har bruna fläckar, eller halvöppna knoppar, etc. Om jag frågar *varför* fläckarna är bruna, eller *varför* knopparna är halvöppna, är allt jag kan få som svar något om tillverkarens syften, exempelvis att de ville få den att se lite vissen ut, eller få det att verka som att den är på väg att gå i blom. Det är syften som tillförts utifrån.

Problemet med att göra sig av med distinktionen mellan det av människor tillverkade och det naturliga är att alla dessa subtila och hisnande skillnader kastas ut med badvatten. Hur välvilligt inställd jag än är till behovet att betona hur mycket naturen är påverkad av mänsklig aktivitet är risken med att dölja frågan om naturens väsen mycket viktigare, särskilt om vi vill främja betingelserna för att naturen frodas.

VAD MÄNNISKOR OCH VÄXTER HAR GEMENSAMT

Vi började med att fråga om vår koppling till naturen och om, bortsett från praktiska hänsyn, den kan (bör) ersättas med kopior. Detta fick oss att fråga vad det betyder att vara i naturens närvaro, vad naturen *är*. För att betänka dessa frågor undersökte vi fallet krukväxter. I och med att vi betraktade växter som en aktivitet snarare än som sta-

tisk materia yppade sig ett bestämt sätt att tänka kring människans koppling till naturen. Det är inte bara det att vår cellformiga beskaffenhet är gemensam eller att vi är underkastade samma naturlagar. Som vi såg är det självklart, om vi bestämmer oss för att betrakta allt genom materiens prisma, att vi delar vår materiella existens med allt i universum, oavsett om det är tillverkat av människor eller naturligt.

Kopplingen är snarare djupare. De sätt på vilka vi förstår oss själva och de sätt på vilka vi förstår naturen sammanfaller. Det här är ett förunderligt faktum med tanke på att naturen inte är vår egen skapelse. Den äkta växten är det slags ting om vilket vi kan fråga ”varför?” och få ett svar som inte hänvisar till yttre mänskliga syften. Växtens organiserade beteende, dess inre förändringsprincip, tillfredsställer inte bara vår vetenskapliga vetgirighet utan passar ihop med vår förmåga att göra saker begripliga. Detta sammanlänkar oss människor med äkta växter på ett särskilt sätt som inte är tillgängligt vad gäller konstgjorda växter. I det senare fallet för oss varför-frågan bara tillbaka till oss själva, till våra mänskliga syften.

Begriplighet kan förstås vara ett sätt att kontrollera: det är för att naturen är begriplig som det över huvud taget är möjligt för oss att manipulera och tämja den. Men möjligheten att fråga ”varför?” har en annan, mer ursprunglig, dimension: begriplighet blir möjlig bara i den utsträckning något inte är jag, annars skulle ”varför?” inte ens falla mig in. ”Varför” är inte bara ett tecken på en vilja till kontroll utan också ett tecken på förundran, i den tvåfaldiga bemärkelsen av den vetgirighet och den vördnad som annanhetens närvaro kan ge upphov till. Att sköta om krukväx-

ter innefattar inte bara ett försök att förstå deras beteende utan också ett implicit erkännande av att växter har ett eget liv som kan överraska oss eftersom det inte kan föras tillbaka på våra syften.

Om vi återvänder till de allt populärare projekten med konstgjord natur ser vi att dessa är platser där naturen blir trygg, förutsägbar, ett skådespel att underhållas av. I en värld av falsk natur finns inga överraskningar, inget rum för förundran.

På grekiska var (och är fortfarande) ordet för växt *phyto* (φυτό), ordet för natur *physis* (φύσις). *Phyto* och *physis* härstammar från verbet *phyō* (φύω), som betyder dyka upp och växa upp, uppåt från jorden. På grekiska kan vad naturen är inte skiljas från vad naturen gör, dess karaktäristiska beteenden.

När **Platon** kallar oss människor *phyta ourania*, himmelska plantor (*Timaios* 90a), erkänner han kanske en djup gemenskap mellan dessa två livsformer: människor och växter har båda ett eget liv, ett liv som växer ut ur sig själv och i riktning mot sig själv, mot de mål som är särskilda för och inneboende i det. Men människor är också *himmelska* plantor, eftersom vi har tillgång till begreppens rike, de idéer som leder oss liksom himlakropparna i skyn. Detta gör det möjligt för oss att känna igen växter som begripliga, att lägga fram vad de är.

Det är denna märkliga gemenskap vi får en skynt av när vi står inför naturens sätt att bete sig. Denna gemenskap är att naturen är lik oss (inte i bemärkelsen att den är materiell utan) i bemärkelsen att den är begripligt ordnad och ändå annan än oss, inte vår egen skapelse. Det är här vi kan börja fatta naturens estetiska och moraliska betydelse, som natur.